

De definitie van oorlog

Rem Korteweg

(Verschenen in *Bulletin onderwijs & inspiratie*, nr.11, jaargang 33, maart 2005)

Dit jaar staan de Europese landen stil bij de zestigste herdenking van het einde van de Tweede Wereldoorlog. Evenals in de afgelopen jaren zullen er ook nu weer vragen komen naar aanleiding van de herdenkingsplechtigheden van 4 en 5 mei. Die vragen spitsen zich meestal toe op de fundamentele en haast existentiële kwestie: waar staan we bij stil?

De oorlog en de bevrijding beïnvloeden ons leven in West-Europa niet langer direct. Langzamerhand zijn ze van betekenis veranderd. Twee generaties lang is West-Europa een bolwerk van vrede, democratie, stabiliteit en vrijheid geweest en dit heeft zijn weerslag gehad op ons idee van wat oorlog en bevrijding betekenen. De dualiteit van deze begrippen is haast verdwenen; vrede wordt voor lief genomen omdat men zich het tegenovergestelde niet meer kan voorstellen. Betekent dit dat oorlog en bevrijding onderdeel zijn van het West-Europese verleden, en niet meer van het heden? Oorlog speelt zich af op de televisie, in het journaal, maar niet in onze directe levens. Is oorlog daarmee een overbodig begrip voor Nederlanders? Hoe kijken wij tegen het begrip oorlog aan? En wat moeten kinderen tegenwoordig over oorlog weten?

Subjectieve definitie

Ons begrip van oorlog en bevrijding wordt bepaald door onze perceptie ervan; door onze standplaats in de wereld en vanuit welke geschiedenis en traditie we naar gebeurtenissen kijken. Als wij aan oorlog en bevrijding denken, denken we meestal aan de Tweede Wereldoorlog, juist vanwege de enorme indruk die hij heeft achtergelaten in ons collectieve bewustzijn als Nederlanders. De capitulatie, de Februaristaking, de hongerwinter, het verzet, de holocaust, allemaal zijn het elementen die onderdeel zijn gaan vormen van ons begrip van oorlog. Daarentegen roept de oorlog in Kosovo van 1999 bij ons minder sterke emotionele beelden op omdat die zich niet bij ons afspeelde, we er een kleine rol in speelden en omdat er geen Nederlanders bij omkwamen. Voor een Kosovaar of een Serviër zal dit uiteraard anders zijn. Met andere woorden: de definitie van oorlog hangt af van de standplaats van degene die definieert en is dus subjectief van aard.

Trend

Dat de Tweede Wereldoorlog de laatste oorlog is die zich op Nederlands grondgebied afspeelde, heeft ook consequenties voor wat we ons bij oorlog voorstellen. Wanneer wij praten over oorlog zijn de dominante denkbeelden die van tanks, vliegtuigen en grote troepenbewegingen met tot doel het bezetten van een bepaald gebied; de traditionele vorm van oorlog. Dit was het geval bij de Tweede Wereldoorlog, maar ook bij de Golfoorlog in 1991 en zelfs de Irak-oorlog in 2003. Echter, de trends die uit de wereldwijde

studie van conflicten gehaald kunnen worden, wijzen op verandering. Conflicten spelen zich vaker af binnen staten dan tussen staten. Volgens toonaangevend onderzoek van de Universiteit van Uppsala waren er van de 116 conflicten tussen 1989 en 2003 slechts zeven die zich afspeelden tussen staten onderling. Daarbij komt dat de meest voorkomende vorm van oorlog zich verplaatst heeft naar stedelijke gebieden met irreguliere strijdkrachten, waarbij het onderscheid tussen vijand en burger vervaagt. Een gevolg is dat wereldwijd niet de technologische wapens van westerse krijgsmachten het meest gebruikt worden bij oorlogvoering, maar minder hoogwaardige middelen als explosieven of zelfmoordaanslagen. Oorlog is dus veranderd van vorm, en daarmee juist minder eenvoudig herkenbaar voor ons en andere westerse landen omdat wij ten onrechte de herinnering aan de traditionele oorlog op het heden projecteren.

Geen bruikbaar instrument

De Tweede Wereldoorlog speelt ook nog op een andere manier een rol in onze perceptie van oorlog. Het Nederlands perspectief wordt bepaald door zijn internationale positie, deel uitmakend van de postmoderne wereld. De staten die hierbij horen hebben door hun tradities en geschiedenis – waarbij de verschrikkingen van de eerste helft van de afgelopen eeuw een grote rol hebben gespeeld – een bepaalde normen-en-waardenstructuur ontwikkeld, waarin het militair instrument niet langer gezien wordt als een bruikbaar middel in de betrekkingen onderling. Oorlog wordt op zichzelf uitsluitend als een laatste redmiddel beschouwd. Daarnaast is door de vorming van de Europese Unie een zone van stabiliteit ontstaan, die gebaseerd is op economische en politieke integratie in plaats van militaire concurrentie. Deze twee ontwikkelingen hebben ertoe geleid dat Nederland ten eerste geen dreiging van oorlog vanuit zijn directe buurlanden hoeft te verwachten en ten tweede oorlog als zodanig niet als optie ziet vanuit het perspectief van zijn buitenlandbeleid. Wij kunnen ons niet meer voorstellen dat oorlog zich in West-Europa zal afspelen, noch dat de Nederlandse regering tot de oorlog overgaat, omdat wij ons niet meer voor kunnen stellen dat Nederland bijvoorbeeld met tanks richting het oosten trekt of dat er een algehele mobilisatie in gang gezet wordt.

Crisisbeheersing

Maar toch voeren westerse landen, waaronder Nederland, ook oorlog. Volgens de Van Dale is oorlog ‘strijd tussen twee of meer volkeren, vorsten of staten’. Wanneer Nederland meedoet aan operaties in Kosovo in 1999 of de ‘politioele acties’ in Nederlands-Indië eind jaren veertig, dan wordt dat door het brede publiek begrepen als een crisisbeheersingsoperatie en niet als een oorlog. Hier is feitelijk niets mis mee, omdat vanuit het Nederlands perspectief in het buitenland wordt ingegrepen om te voorkomen dat er een grotere dreiging ontstaat en nationale belangen beschadigd worden. Echter, vanuit de optiek van de getroffen en in het bewuste gebied is het wel degelijk oorlog. Hun leven wordt bedreigd omdat zij zich in een conflictgebied bevinden. Dat Nederlanders het niet als oorlog beschouwen, komt omdat wanneer Nederlandse militairen aan een dergelijke operatie meedoen, dat geen directe bedreiging voor het Nederlands grondgebied en zijn burgers betekent.

Oorlogsmentaliteit

Deze laatste observatie is de afgelopen jaren echter aan kracht afgenomen, vooral wanneer het gaat om conflicten in het Midden-Oosten. Door de opkomst van het moslim-extremistisch terrorisme is er een verband ontstaan tussen buitenlandbeleid en terroristische aanslagen. De aanslagen van 11 september waren ten dele een vergelding voor het door de Amerikanen gevoerde beleid in het Midden-Oosten. Het hedendaagse terrorisme heeft 'oorlog' zodoende wederom een nieuwe dimensie verschaft. De huidige generatie moslim-extremistische terroristen heeft een oorlogsmentaliteit; opgeleid om te doden en bereid om te sterven, vechten zij voor hun doel. Vanwege de onvoorspelbaarheid van de dreiging - terroristen kondigen hun operaties niet aan en zijn niet duidelijk herkenbaar - is het voor het doelwitland lastig reageren. De strijd tegen terroristen is dan helemaal niet vergelijkbaar met het concept oorlog dat wij uit de geschiedenis kennen. Vandaar ook de overwegend negatieve reactie op het Amerikaanse gebruik van de term 'the war on terrorism'. Deze terminologie voor de strijd tegen het terrorisme past namelijk niet in ons beeld van oorlog.

Drie categorieën

Er zijn dus ruwweg drie categorieën van oorlog zoals wij die nu kennen, aan te duiden. Ten eerste is er de totale oorlog; de oorlog waarbij het eigen leven direct bedreigd wordt. Een voorbeeld hiervan is de Tweede Wereldoorlog. Bezetting wordt vaak een doel van de oorlog en dan wordt bevrijding een fysieke evenals een psychische opluchting. Deze soort is, zoals hierboven beschreven, niet meer aan de orde in West-Europa, maar nog wel in andere delen van de wereld. Zo leiden sommige burgeroorlogen, waarbij militairen, rebellen en burgers betrokken zijn, tot een allesomvattende structuur van geweld. Een voorbeeld is de strijd in Darfur, Soedan.

Tot de tweede categorie van oorlogen behoren de crisisbeheersingsoperaties die westerse landen, waaronder Nederland, uitvoeren. Nederlandse militairen worden geregeld uitgezonden naar conflictgebieden om daar de vrede te handhaven, maar soms ook om de vrede af te dwingen. Wat wij misschien niet als een oorlog ervaren, maar als een crisisbeheersingsoperatie of vredesoperatie, kan in de ogen van anderen juist wel een oorlog zijn. Zo zal het einde van de Kosovo-oorlog bij Nederlandse burgers een minder uitgelaten sfeer teweeg hebben gebracht dan bij de Albanese bevolking van Kosovo.

Tot slot is er de categorie van asymmetrische oorlogvoering, waar terrorisme onder valt. Het slagveld van de strijd tegen het terrorisme is veranderlijk, en de vijand is vaak onbekend, evenals de duur en het eind van het conflict. Omdat onze definitie van oorlog hier helemaal niet mee overeenkomt, zijn we geneigd te zeggen dat het geen oorlog is, terwijl van strijd wel degelijk sprake is, al dan niet gewapend.

Bevrijding van het terrorisme is dan ook moeilijk vast te stellen en misschien wel nooit te verifiëren. Het is in die zin vergelijkbaar met het einde van de Koude Oorlog, waarbij de bevrijding vooral psychisch van aard was. Ervoeren wij de Koude Oorlog als een echte oorlog? Nee, maar er was wel een gevoel van opluchting toen hij voorbij was. Tot op zekere hoogte zullen we met het fenomeen terrorisme moeten leren leven zonder dat het ons van onze dagelijkse praktijken afhoudt. Terwijl de regering maatregelen neemt ter bestrijding van terrorisme, wordt aan burgers gevraagd opmerkzaam te blijven. Is het

oorlog? Niet in onze optiek, maar voor de terrorist is het wel degelijk oorlog. Een wijze les leert daarom dat wanneer één partij in een conflict iets als oorlog beschouwt en zowel over de wil als de middelen beschikt om dat gewapend conflict te voeren, je dan maar beter maatregelen ter voorbereiding kunt treffen.

Kinderen en oorlog

Tot slot: hoe zit het met kinderen en oorlog? Kinderen krijgen ook beelden van oorlog voorgeschoteld, groeien op met onze traditie van herdenken en krijgen onze definitie van oorlog bijgebracht. We moeten ervan uitgaan dat kinderen via onder meer het jeugdjournaal, maar ook door gesprekken met ouderen, weten wat er in de wereld gebeurt. Dit is goed. Kinderen dom houden omwille van 'hun bestwil' is het slechtste wat gedaan kan worden, zeker omdat zij nu al, en later wellicht nog meer, met het dilemma van oorlog geconfronteerd kunnen worden. Op een speelse manier duidelijk maken dat oorlog verschillende facetten heeft (zoals hierboven beschreven), kan helpen om meer begrip te creëren voor dit dynamische fenomeen. De grootste taak ligt hierbij niet bij de overheid, maar juist bij ouders en leraren. Zij kunnen hier een actieve rol spelen en de onvermijdelijke vragen van kinderen beantwoorden. Extra aandacht voor deze actualiteit mag dan vooral vanuit de vakken Geschiedenis en Maatschappijleer verwacht worden. Want de oorlog zoals die wij in mei herdenken, zal niet terugkomen, maar daarmee is niet gezegd dat er geen oorlog is.

Rem Korteweg is onderzoeker bij het Clingendael Centrum voor Strategische Studies in Den Haag.